

falakon ütött rést, hanem olyan teret tételezett fel, függetlenül ezektől a falaktól, ahol az élet normális törvényszerűségeinek nincs jelentőségük. A vakaródzva üvöltöző Jób a hamurakáson, a sivatagi nap sugarai alatt. Heine a matrac-sírban, bénán és szerelmesen, Jóska derékig egy auschwitzi latrinában. Dosztojevszkij bekötött szemmel a kivégzőosztag előtt. Az egérlyuk bérlője, akinek számára kényszerűség a magány, mert „én a végső határig vittem életemben azt, amit önök a feleútig se mernek vinni”.¹² A három fiatal halálraítélt, amint a négyszögletes kis udvaron kutyakölyökként játszadoznak az őrtorony alatt. Nem állítom, hogy a senki földjén nem érvényes a kétszerkettő, de életstratégiát nem lehet itt építeni rá. Halálstratégiát még kevésbé. Működik, de az itt lakók nemigen méltatják figyelmükre. Olyan folyamatok játszódnak le körülöttük és bennük, melyek ismeretlen törvényszerűségek nélkül egyáltalán nem volnának értelmezhetők. Ezért jön kapóra a kétszer kettő öt metaforája példának okáért. De ez a trükk is csak jobb híján használható. Még Dosztojevszkij is így használta. Ha tökéletesen át lehetne élni, ami túlélhetetlen, akkor nem volna szükség metaforákra. A senki földje éppen azért vonz, amiért kudarca íté: mert kívülről nem térképezhető fel.

Jegyzetek

1. Leo Schestow: AUF HIOBS WAGE. Berlin, 1929. 40–143.	7. Uo. 699.
2. Uo. 82.	8. Uo. 693.
3. Dosztojevszkij: ELBESZÉLÉSEK ÉS KISREGÉNYEK I. Budapest, 1973. 667–786.	9. A RÖPPENTYÚK című aforizmagyűjteményben. Magyarul: Charles Baudelaire: VÁLOGOTT MŰVEI. Budapest, 1964. 336.
4. Uo. 778.	10. Uo. 345.
5. Uo. 680.	11. Schestow: i. m. 61.
6. Uo. 698.	12. Uo. 785.

VÁLASZOK A HOLMI KÖRKÉRDÉSÉRE

Kedves Barátaim,

megtisztelő körkérdésük nem ért váratlanul. Évek óta figyelem, ahogyan irodalmi életünk – Babits Mihály szavával – „*míndjobban elejti*” épp hogy múlttá lett értékeit. De talán nem is ejti el. Inkább eltaszítja.

A mozdulatban ugyanaz az öncsonkító dac kel életre, ami ott munkál a házfalak összefirkálóiban (a festék lemoshatatlan), a nyegle művészetkritikák íróiban (a sértés, mivel nincs mögötte valódi szakértelem, kiheverhetetlen). Csonkold tovább az amúgy is csonka ország képességét, üzenj a pusztulásnak Európa közepén: „*hadd lám: mire megüink ketten!*”

Tárgul a szakadék az olvasónemzedékek maradványai közt. Kortárs klasszikusaink egy része már ott van, a mélyében. Csatározásokkal vagyunk elfoglalva, nincs időnk mentőakciókra. Írói és tanári tapasztalataim sugallják, hogy a magyar modernnek Önök által megadott névsorából Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és Kassák Lajos jóformán nincs jelen az olvasottak között, Tamási Áront és Füst Milánt csak a híveik tartják a polcaikon, Déry Tibor és Németh László, bár tanítványaik mindent elkövetnek érdeklükben, nem foglal el méltó helyet a köztudatban, műveik mellékszólamát a nagy többség éppoly kevéssé hallja tisztán, mint az Adyét, egyik-másik *Nyugat*-osét, a József Attiláét, a Szabó Dezsőét, az Erdélyi Józsefét, a Sinka Istvánét. Pedig enélkül nem teljes a magyarok szimfóniája.

Szerencsére az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL még olyan erővel szól, hogy itt marasztja köztünk Illyés Gyulát, de nem minden művét. Jékely Zoltán ritkán kap visszajelzést, Mándy Iván még igen, de mintha ritkulóbban, és nem tudni, meddig őrizük Ottlik Géza, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Vas István, Pilinszky János mostanában ki-kihagyó visszhangjait. Nagy László harminc évvel ezelőtti varázsa a fiatalabbak számára többnyire érthetetlen. Egy néhány évvel régebbi beszélgetés tapasztalata, hogy Dylan Thomas FERN HILL (PÁFRÁNYDOMB) című versének fordítása Fodor András szövegéhívebb változatában több fiatalemberhez talál utat, mint a Nagy László-féle metaforikusabb megoldások. „Miért ír *smaragd*ot, ha egyszer az eredetiben az van, hogy *zöld*?” Ha az emblemikus kérdés a pontosságunk szól, jó. Ha a képi „elemelés” iránya ellen berzenkedik, akárhogy nézem is, veszteség.

Fájdalmasan sok név hiányzik az Önök névsorából; a szándék persze jóindulatúan provokatív. Én itt csak egyetlen nevet említek, a Hajnal Annáét, a szakadék mélyéről. S azért az övét, mert ha volnának tanítványai (nincsenek), ugyanúgy a mellékszólamokat kellene tisztáznunk Anna körül, ahogy a korábban említett, még fölvi visszhangzó írók tanítványai, hívei értelmezik egy-egy életmű (mondjuk) polifonikus részletét. Mert bármit írt vagy élt át Anna, sorsa lejártá felé megírta a TISZTA TISZTA TISZTA fehér fényű siratóját, amely Zelk Zoltán SIRÁLY-ával és Márai Sándor HALOTTI BESZÉD-ével – meggyőződéseim – kortárs magyar klasszikusaink gyászének-mesterhármása.

És ha már szakadék, miért ne szóljon a szélén rekviem?! Zenére könnyebb menekülni.

Gergely Ágnes

Miért Ottlik?

1959, megjelenik az ISKOLA A HATÁRON, és máris híre fut. Tájékozatlan vagyok, nem tudok semmit Ottlikről, és lehangolt, irigykedéssel elegyes gyanú ébred bennem (mint például '56-ban Nagy Imrével szemben is): nem lehet egészen kóser, ha egyáltalán megjelenhetett.

1961: Keserű Ilona kezembe nyomja a könyvet, hogy olvassam el; belekezek, nem megy, idegen, nincs kedvem belehatolni; na persze, így könnyű, zavaros, mache.

1962: találkozom Ottlikkel Keserű Belgrád rakparti lakásán, rokonszenves úr, valamelyik ifjú Horthyra – és a nagybátyámra – emlékeztet, csak amazoknál szikárabb, ennél fiatalabb; elhatározom, hogy mégis megpróbálom elolvasni a könyvet.

De ez egyelőre elmarad.

Sokkal később – nem is tudom, mikor – egyszer mégis elolvasom. (Talán már elég „megbízható” adatot hallottam a szerzőről? Mennyire nem írt, hogy tiltotta le rádióbeli szerepeltetését...? Vagy ez később volt? Egyszerűen csak: ismét egyszer depresszív unalmam sötét szakadékának szélére jutottam: mert vagy csinállok valami újat, amit eddig nem, vagy végképp lehullok, s a rendszer unalomból s a málló vakolatú házfalak és új épületek rondaságából szőtt tébolya eltemet.)

Közben: megtudom a szerzőről, hogy ő Cipi, Granasztóiék barátja, akivel nemrégiben összevesztek; Dickenst, Shaw-t, angolokat fordított az ötvenes években.

Makulátlan írás; megsemmisülve úszhatsz közegében, és mindent megtudsz. Azt is, hogy Mohács négyszázadik évfordulóját nekünk kell megünnepelnünk, mert a hódító, az akkor győztes már nincs sehol.

Később – sokkal később? nehezen kezdek neki, bár Molnár barátom ajánlgatja – felfalom a MINDEN MEGVAN-t és a HAJNALI HÁZTETŐK-et. Mi ez a furcsaság? Az írás itt-ott „gyenge”, mégis vonz, valami – valaki – átsüt rajta; valaki, aki fair playben készül valamire, és én drukkolok neki. Hogy sikerüljön.

Igénytelenül lép eléd, de számodra felemelő, erőt adó, a fojtogató években* nem forghatod elégszer: a PRÓZA. Benne A NYUGATRÓL és a KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL.

Az ember mítosszá hagyja nőni a valóság egyes elemeit; így lesznek ezek vigasztalóvá, erőt adó forrássá. Bennünk elevenek. Semmi sem érvényes a mai – akkori – magyar irodalomban, hiszen az egész: engedélyezett, s ez eleve: herél, nem is beszélve a félmondat kihagyásokról s egyéb hamisításokról – semmi, csak ami a *Nyugathoz* kapcsolódik. (Ma is így gondolom.) – Groteszk, meztelen királyok állnak az új panteonban, s a hivatallal nekünk ruhájukat kell (kellene) ünnepelnünk. Magyarországon! Ahol az írás – a szó, a nyelv, a beszéd –, a költészet (a próza is ritmusával és dallamával excellál) a legerősebb művészet volt – s ahol most egyébként éppen nyelvtől (és névelőtől) fosztják meg (is megfosztják) az individuumot és a nemzetet.**

Csak ami ezen *kívül* van!

És 1956 (a bukott) új politikát parancsol, melyben – torzítva, legyengítve, rontottan, de – érvényre juttatja szabadságelveit (legalábbis ezek egy részét, frizsidertől hároméves útlevelén át a Pilinszky-Weöres-Ottlík-megjelentetésig).

* Ezek azok, amelyekre ma sokan nosztalgiával emlékeznek vissza, olyanok is, akik akkor fuldokoltak, s ma észre sem veszik, hogy lélegeznek, oly bőven kapják a levegőt. (Amilyet, olyat.)

** *Giuseppe Mezzofanti*, olasz bábos, 1774–1849; ötvennyolc nyelven beszélt és írt (s még néhány tucatot megértett, a nyelvjárásokat is számolva). Magyarul is verselt. Ő mondta volna – így mesélük –, hogy a világon két nyelv a legalkalmasabb arra, hogy belőle nagy *költészet* szülessen: az ógörög és a *magyar*.

A Kádár-rendszerben csökkent zuhanásszerűen a nyelvi teljesítmény az iskolákban, párhuzamosan a természettudományok megerősödésével. Minden diktatúra felpártolja a technikát s a természettudományok technikai részét a humaniorákkal s a nyelvi kultúrával szemben. A Bach-rendszer az Akadémiát németül beszélő természettudományos fórummá kívánta átalakítani, ez ellen tiltakozott Széchenyi Döbblingből. A szuverén gondolkodáshoz jelentős nyelvi – anyanyelvi – készségek kelleneek; az alattvalónak nincs szüksége ilyesmire. (Persze: idővel a „humán-deficit” visszahat a reáliákra is.) Míg másfelől: milyen jó, hogy Ottlik *matematikus* volt! (Persze: ne feledkezzünk meg a matematika és a zene – először a püthagoreusoknál kifejtett – összefüggéseiről.)

1956 után – és 1956 által lehetővé téve – Ottlik – és barátai – a *Nyugat*. Hozzá lehet kapcsolódni. És mert a *Nyugatban minden* benne van – spiritualizmus és pszichoanalízis, zsidóság és magyarság, nyugat és kelet, múlt és jövő, szabad individualitás és természettudományosan determinált kollektívum – nincsenek tartalmi és formai korlátok, csak egy követelmény: *belső szükségszerűség* indítson és vezessen; kívülről semmiféle parancsot, kívánalmat és korlátozást ne fogadj el. (Játszd ki minden módon.) A lét egyik paradoxonja, hogy egybeesnek: szabadság és a *belső* szükségszerűség megalkuvás nélküli követése, kifejezése, megvalósítása. (Lásd: Medve; és hogy hogyan teszi fel a sapkáját.)

A belső szükségszerűségben mi jelenik meg? Túllépés a külső – látszólag kényszerítő – körülményeken. („*Én túllépek e mai kocsmán / az értelemig és tovább!*” – József Attila.) Túl lépek = trans cedo. Ez a túllépés az immanenssé lett transzcendencia.

Vajon mi a jele ennek a gesztusnak, kifelé?

A tévedhetetlen ízlés.

Az ízlés – mint erkölcsi kategória.

Ottlik megtalálja, hogy ma a... a... – hogy is mondjam? hívó? – (Kierkegaard szellemében: aki minden földiről lemond, és mégis mindent totálisan megragad, az abszurditás erejével) hogyan nyilatkozhatik meg egyedül elviselhetően (és hitelesen). KÖRKÉRDÉS JÉZUSRÓL. („*A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat.*” És: „*A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelentésekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkcióban használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk, visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentésrendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik visszaállítani. És ha ez egyáltalán sikerül neki, csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet. Ha pedig nincs benne a művemben mindez, anyám, az égbolt, Jézus, akkor semmi nincs benne. Nem néven nevezve kell jelen lenniük – a vers nem a csillagokról szól, nem Jézusról, nem a költő anyjáról – hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra –, akkor nem is hoztunk létre semmit.*”)

Hogy is mondta Eötvös? Elvei ellenében még csak élhet az ember, de ízlésével szembeszélve nem.

A totális szellemi terrorból (mert a legkisebb, legengedékenyebb, legfinomabban három T-s, differenciáló szellemi irányítás is *totális* terror a szellem világában) a szellem megtalálja a maga menekülését: bolondul, értelmetlenül ragaszkodik látszólag fölösleges dolgokhoz (pontosvesszőkhöz, szavakhoz, semmit nem enged javítani).

És itt a magatartás, az attitűd átsüt mindenben – a „gyengébb” műveken, szösszeneteken, „jelentéktelen” kritikákon is. A BUDÁ-t is felfaljuk; mint a kései nagy művek – mint a IX. SZIMFÓNIA – egy-egy részlete: csak levert karók mutatják az utat, de oly biztosan, hogy ha átadod, elengeded magad, repítenek az őket körülvevő energiatekrekben.

Súlyos elfogultság?

Lehet.

De mégiscsak: mindez nemcsak a fejben – és a szívben – történik meg, hanem a zsigerekben is.

1987, *Újhold*-kötet. Megjelenik a HAJÓNAPLÓ, benne Kirketerp kapitány (aki „*hazafiattalan s egyszersmind sovíniszta ember volt*”; szembeszállás és mindkétfelé, a szellemi függetlenség jegyében). A vétagokban keletkező érzet: testi és lelki vigasztalás a szellemi felismerés következtében (súlyos betegségekben hasonló hatékonyságú: P. Howard és Mikszáth). Megint megmenekült – mert szabadságot vett *mindenre* magának, korlátozatlan szabadságot (tautológia; a szabadság csak korlátozatlan lehet) –, megint megmenekült a szellem, az individualitás, és magával vitte, emelte, a tudat fényével elárasztotta Magyarországot is (ezt a *másik* Magyarországot – a HAJÓNAPLÓ-ban Dániát –, az igazit).

Ez a szikár középtávfutó, kitartó – és zseniális – bridzsbajnok kivédhetetlen pontosságú csapásokat helyezett el, és mindegyik újra és újra megsemmisítette a Molochot. Az újra és újra megsemmisítésnek beláthatatlan jelentősége, fontossága van – nem számít, hogy a Moloch újra meg újra itt van –, mert bizonyítja a valóság és az igazság létezését, és újra meg újra leleplezi a bitorlót.

Miért Ottlik?

Ha azt hallanám, hogy a levélben, a körkérdésben felsoroltak közül valakinek új műve került elő a hagyatékból, s megjelent itt meg ott, érdekelne a dolog, ha kezembe kerülne, megnézném – de rohanni, hogy beszerezsem és felfáljam (legyen bármilyen „gyenge” is), csak Ottlik esetében rohannék (holott Weörest, Nemes Nagyt, Mándyt, Jékelyt is szeretem, sőt: éppígy abszolút hitelek és soha nem árulók, és persze még folytathatnám a felsorolást az adott nevekből).

És ez se igaz.

A bridzskönyvet például nem vettem meg (nagyon drága), és nem olvastam el.

Holott lelkesít, hogy Ottlik bridzskönyvet írt, és igazságához tartozik, hogy bizonyos években oly sokat bridzsel, ahelyett, hogy írt volna.

(De, azt hiszem, most mégis megveszem. Minden legyen meg. A legtöbb két példányban is.)

Miért Ottlik?

A gesztus átütő ereje. A magatartás. (Az attitűd.) A harc a nyelvi megjelenítésért, s az ebben nehezen elért, de teljes siker.

A szükséztávúság.

(Ami a szavak mögé – és fölé – utalja az átértett és éreztetett, megidézett kimondhatatlant.)

Vekerdy Tamás